

AZ ISTENI PÁR – Jahve és Hókhma –

*Az asszonyra ugyanúgy vonatkozik, hogy Isten képe, mint a férfire. Hasonlóképpen a két nem egyenrangú, egyenlők erényei, egyenlők jutalmai, ítélete is egyenlő... Ne az ember külsejére figyelj, az csak megmintázott felület. A lepel mögött, a gyengéd test mögött lakik a lélek belül. Lélek a lélekkel egyenrangú. Csak a burkolatban van különbség
(Baszileiosz)¹*

A hit szempontjából az igazi kérdés a teremtés kérdése, és azon belül az ember teremtése. Ezen múlik a hívő és a nem hívő embernek egyaránt, hogy milyen képzelet lesz Istenről és világról.

A teremtésről az egyedüli, Isten által sugalmazottnak tartott, a szent intézmények által is jóváhagyott, azaz hiteles kútfőnk az „**Ószövetség**” könyvei. Az „**Újszövetség**”, az apokrif iratok és profán források, a teológusok értelmezései és a tudományos kutatások eredményei ugyan színesíthetik és árnyalhatják ítéleteinket, de ezen az alapvető tényen nem változtathatnak. Ezért, és a szövegértelmezések parttalanná tételét elkerülendő vegyük figyelembe Kőszeghy Miklós figyelmeztetését: „*Csak akkor járunk el helyesen, és csak akkor reménykedhetünk a problémák megoldásában, ha... az Ószövetség adatainak folyamatos ütköztetésével dolgozunk.*”²

A másik megszorítás: a bibliai szövegek a maguk egészében szent kinyilatkoztatások. Csak akkor alkothatunk érdemben ítéletet a kanonikus szövegekről, ha nem válogatjuk meg szubjektív ítéletünk alapján, hogy amit a mai felfogásunkkal elfogadhatónak tartunk, azt isteni sugallatként vegyük számba, amit pedig nem, azt történelmileg érthető és védhető profán emberi produktumnak véljük. Vagy, vagy – egy harmadik lehetőséget kizárunk.

A KÉT TEREMTÉSMÍTOSZ

A teológia maga is vallja, hogy „*az igazi probléma a kettős történetek (dublettek), az ismétlések és ellentmondások kérdése*”.³ Már az első, felületes benyomás alapján is szemünkbe ötlük, hogy a „**Teremtés könyvé**”-ben a teremtés-mítosz két változatban maradt reánk. Az egyiket „**Elohim**” („**Isten**”) névről **elohistának** nevezik, a másik mítosz a **jahvista**, amely „**Jahve**” („**Úr**”), illetve „**Jahve Elohim**” („**Úr Isten**”) nevéhez kötődik.⁴ Az elohista mítosz, a „**Genezis**” 1,1 versétől a 2,4a verséig tart, a jahvista mítosz pedig 2,4b versétől 4,24 verséig terjed.⁵

A „**Genezis**” két mítoszállományának összehasonlítása elengedhetetlen, s bármennyire unalmasnak tetszik, érdemes figyelmünkre, hogy együtt vonhassuk le következtetéseinket.

az elohista mítosz:

Kezdetkor teremtette Isten az eget és a földet.
(Ter 1.1)

A föld pusztá volt és üres, sötétség borította a mélységeket, és Isten lelke lebegett a vizek fölött
(Ter 1.2)

a jahvista mítosz:

Azon a napon, amikor az Úristen a földet és az eget megalkotta, még nem volt a földön semmiféle vad bozót, és nem nőtt semmiféle mezei növény, mert az Úristen még nem adott esőt a földnek, s nem volt ember sem, hogy a földet művelje.
(Ter 2.4b-5)

Egyszer pára szállt fel a földről és megáztatta a föld egész felszínét. (Ter 2.6)

Isten szólt: „Legyen világosság”, és világos lett. Isten látta, hogy a világosság jó. Isten elválasztotta a világosságot a sötétiségtől. A világosságot nappalnak nevezte Isten, a sötétiséget pedig éjszakának. Azután este lett és reggel: az első nap. (Ter 1.3-5)

Isten újra szólt: „A vizek közepén keletkezék szilárd boltozat, és alkosson válaszfalat a vizek között.” Úgy is lett. Isten megalkotta a szilárd boltozatot, és elválasztotta vele a boltozat fölötti és a boltozat alatti vizeket. Isten a boltozatot égnek nevezte. Erre este lett és reggel: a második nap. (Ter 1.6-8)

Isten ismét szólt: „Gyűljenek össze az ég alatti vizek egy helyre és emelkedjék ki a száraz.” Úgy is történt. Isten a szárazat földnek nevezte, az összefolyt vizeket pedig elnevezte tengernek. Isten látta, hogy ez jó. (Ter 1.9-10)

Akkor megint szólt Isten: „Teremjen a föld zöldellő növényeket, amelyek termést hoznak, és fákat, amelyek magot rejtő gyümölcsöt teremnek a földön.” Úgy is lett. A föld zöldellő növényeket termett, amelyek termést hoznak fajuk szerint, és fákat, amelyek gyümölcsöt érlelnek, amelyben magvak vannak, a fajtának megfelelően. Isten látta, hogy ez jó. Este lett és reggel: a harmadik nap. (Ter 1.11-13)

Akkor megint szólt Isten: „Legyenek világító testek az égbolton, s válasszák el a nappalt az éjszakától. Ezek határozzák meg az ünnepeket, a napokat és az éveket. Fényeskedjenek az égbolton, s világítsák meg a földet.” Úgy is lett. Isten megteremtette a két nagy világítót. A nagyobbik világítót, hogy uralkodjék a nappalon és a kisebbik világítót, hogy uralkodjék az éjszakán, s hozzá még a csillagokat is. Isten az égboltra helyezte őket, hogy világítsanak a földnek, uralkodjanak a nappal és az éjszaka fölött, s válasszák el a világosságot meg a sötétiséget. Isten látta, hogy ez jó. Este lett és reggel: a negyedik nap. (Ter 1.14-19)

Isten szólt: „A vizek teljenek meg élőlények sokaságával, az égen, a föld felett pedig röpködjenek madarak”. Úgy is történt. Isten megteremtette fajtájuk szerint a nagy tengeri állatokat és mind az élőlényeket, amelyek mozognak, vagy a vízben úszkálnak. És a röpködő madarakat is, ugyancsak fajtájuk szerint. Isten látta, hogy ez jó. Isten megáldotta őket és így szólt: „Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a tengerek vizét, s a madarak is szaporodjanak a földön.” Este lett és reggel: az ötödik nap. (Ter 1,20-23)

Aztán szólt Isten: „Hozzon elő a föld élőlényeket fajuk szerint: háziállatokat, csúszómászókat és mezei vadakat fajuk szerint.” Úgy is történt. Isten megteremtette a mezei vadakat fajuk szerint, a háziállatokat fajuk szerint és az összes csúszómászót a földkerekségen, fajonként. Isten látta, hogy ez jó. (Ter 1.24-25)

Isten újra szólt: „Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá. Ők uralkodjanak a tenger halai, az ég madarai, a háziállatok, a mezei vadak és az összes csúszómászó fölött, amely a földön mozog.” Isten megteremtette az embert, saját képmására, az Isten kép mására teremtette őt, férfinak és nőnek teremtette őket. (Ter 1.26-27)

Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzánk: „Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, amely a földön mozog.” Azután ezt mondta Isten: „Nézzétek, nektek adok minden növényt az egész földön, amely magot terem, és minden fát, amely magot rejtő gyümölcsöt érlel, hogy táplálékotok legyen. A mező vadjainak, az ég madarainak s mindennek, ami a földön mozog és lélegzik, minden zöld növényt táplálékul adok.” Úgy is történt. Isten látta, hogy nagyon jó mindaz, amit alkotott. Este lett és reggel: a hatodik nap. (Ter 1.28-31)

Így készült el a föld és az ég minden bennelevővel együtt. (Ter 2.1)

Akkor az Úristen megalkotta az embert a föld porából és orrába lehelte az élet leheletét. Így lett az ember élőlényé. (Ter 2.7)⁶

Az Úristen kertet telepített Édenben, keleten, és oda helyezte az embert, akit teremtett. (Ter 2.8)

És az Úristen a földből mindenféle fát sarjasztott, ami tekintetre szép és táplálkozásra alkalmas; azután kisarjasztotta az élet fáját a kert közepén, meg a jó és a rossz tudásának a fáját. (Ter 2.9)

Egy Édenben eredő folyó öntözte a kertet, s ott négy ágra szakadt. Az egyiknek a neve Pison: ez átfolyik Havilla egész földjén, ahol arany található. Ennek az országnak aranya kiváló, van ott még bdellium és ónixkő is. A második folyó neve: Gichon, ez öntözi Kus egész földjét. A harmadik folyó neve: Tigris, ez Asszurtól keletre folyik. A negyedik folyó az Eufrátesz. (Ter 2,10-14)

Az Úristen vette az embert és Éden kertjébe helyezte, hogy művelje és őrizze. (Ter 2.10-2.14)

Az Úristen parancsot adott az embernek: „A kert minden fájáról ehetsz. De a jó és rossz tudás fájáról ne egyél, mert amely napon eszel róla, meghalsz.” (Ter 2.16-17)

Azután így szólt az Úristen: „Nem jó az embernek egyedül lennie. Alkotok neki segítőtársat, aki hozzá illő.” (Ter 2.18)

Az Úristen megteremtette még a földből a mező minden állatát, s az ég minden madarát. Az emberhez vezette őket, hogy lássa, milyen nevet ad nekik. Az lett a nevük, amit az ember adott nekik. Az ember tehát minden állatnak, az ég minden madarának és a mező minden vadjának nevet adott. De a maga számára az ember nem talált segítőtársat, aki hasonló lett volna hozzá. (Ter 2.19-20)

Ezért az Úristen álmot bocsátott az emberre, s mikor elaludt, kivette egyik oldalcsontját, s a helyét hússal töltötte ki. Azután az Úristen az emberből kivett oldalcsontból megalkotta az asszonyt, és az emberhez vezette. Az ember így szólt: „Ez már csont a csontomból és hús a húsemből. Asszony a neve, mivel a férfiből lett.” Ezért a férfi elhagyja apját és anyját és feleségéhez ragaszkodik, s a kettő egy test lesz. (Ter 2.21-24)

Mind az ember, mind az asszony meztelen volt, de nem szégyenkeztek egymás előtt. (Ter 2.25)

A kígyó ravaszabb volt a föld minden állatánál, amit az Úristen teremtett. Ezt mondta az asszonynak: „Valóban mondta Isten, hogy nem ehettek a kert valamenyi fájáról?” Az asszony így válaszolt a kígyónak: „A kert fáinak gyümölcséből ehetünk. Isten csak a kert közepén álló fa gyümölcséről mondta: Ne egyetek belőle, ne érintsetek, nehogy meghaljatok.” Erre a kígyó így beszélt az asszonyhoz: „Semmi esetre sem fogtok meghalni. Isten jól tudja, hogy amely napon abból esztek, szemetek felnyílik, olyanok lesztek, mint az istenek, akik ismerik a jót és a rosszat.” (Ter 3.1-5)

Az asszony látta, hogy a fa élvezhető, tekintetre szép, és csábít a tudás megszerzésére. Vett tehát gyümölcséből, megette, adott férjének, aki vele volt, és az is evett belőle. (Ter 3.6)

Erre felnyílt a szemük, észrevették, hogy meztelenek. Fügefa leveleket fűztek össze, és kötényt csináltak maguknak. (Ter 3.7)

Azután meghallották az Úristen lépteit, aki a nappali szellőben a kertben járkált. Az ember és az asszony elrejtöztek az Úristen előtt a kert fái között. De az Úristen hívta az embert és így szólt hozzá: „Hol vagy?” Ő így válaszolt: „Hallottam lépteidet a kertben, s féltem, mert meztelen vagyok, tehát elrejtöztem.” De ő így szólt: „Ki adta tudodra, hogy meztelen vagy? Ettől a fáról, amelyről megtiltottam, hogy egyél?” Az ember így válaszolt: „Az asszony adott a fáról, akit mellém rendeltél, azért ettem.” Az Úristen megkérdezte az asszonyt: „Mit tettél?” Az asszony így felelt: „A kígyó vezetett félre, azért ettem.” (Ter 3.8-13)

Az Úristen így szólt a kígyóhoz: „Mivel ezt tetted, átkozott leszel minden állat és a mező minden vadja között. Hasadon csúszol, és a föld porát eszed életed minden napján. Ellenkezést vetek közéd és az asszony közé, a te ivadékod és az ő ivadéka közé. Ő széttiporja fejedet, te meg a sarkát veszed célba.” (Ter 3.14-15)

Az asszonyhoz pedig így szólt: „Magsokasítom terhességed kínjait. Fájdalmak közepette szülsz gyermekeidet. Vágyakozni fogsz férjed után, ő azonban uralkodni fog rajtad.” (Ter 3.16)

Az embernek ezt mondta: „Mivel hallgattál az asszony szavára és ettél a fáról, jóllehet megtiltottam, hogy egyél róla, a föld átkozott lesz miattad. Fáradsággal szerzed meg rajta táplálékodat életed minden napján. Tövis és bojtortjánt terem számodra. A mező fűvét kell enned. Arcod veritékével eszed kenyeredet, amíg vissza nem térsz a földbe, amiből lettél. Mert por vagy és a porba térsz vissza.” (Ter 3.17-19)

Az ember Évának nevezte feleségét, mert ő lett minden élő anyja. (Ter 3.20)

Az Úristen pedig bőrből ruhát készített az embernek és feleségének, s felöltöztette őket. (Ter 3.21)

Isten a hetedik napon befejezte művét, amit alkotott. A hetedik napon megpihent munkája után, amit végzett. Isten megáldotta és megszentelte a hetedik napot, mert azon megpihent egész teremtő munkája után. (Ter 2.2-3)

Azután így szólt az Úristen: „Lám, az ember olyan lett, mint egy közülünk, ismer jót és rosszat. De nem fogja kinyújtani kezét, hogy az élet fájáról is vegyen, egyék és örökké éljen!” (Ter 3.22)

Ez a története az ég és a föld teremtésének ahogy az lefolyt... (Ter 2.4a)

Ezért az Úristen eltávolította az Éden kertjéből, hogy művelje a földet, amelyből lett. Amikor az embert elűzte, az Éden kertjéből keletre odaállította a kerubokat és a fenyegető tüzes kardot, hogy őrizték az élet fájához vezető utat. (Ter 3.23-24)

Már az első, felületes benyomás alapján is szemünkbe ötlük, hogy itt két önálló szöveggel van dolgunk, hogy a „**Teremtés könyvé**”-ben két különböző teremtés-konceptiót szerkesztettek egybe, illetve közölnek egymás után. Könnyen belátható, ezek szemrevételezése elengedhetetlen. A kettős történetben eltéréseket érzünk a teremtés menetében, és különbségeket találunk szereplők tevékenységében, egymáshoz való viszonyaiban is. A kérdés az, hogy ezek mennyire mélyrehatóak és meghatározóak?

A két teremtés-változat tengelyébe az emberteremtés misztériumát áll, lévén az ember az Isten képmása, s így a teremtés betetőzése. Az emberteremtés az **elohista** mítoszban így hangzik

Isten újra szólt: „Teremtsünk embert képmásunka, magunkhoz hasonlóvá. Ők uralkodjanak a tenger halai, az ég madarai, a háziállatok, a mezei vadak és az összes csúszómászó fölött, amely a földön mozog.” Isten megteremtette az embert, saját képmására, az Isten képmására teremtette őt, férfinak és nőnek teremtette őket. (Ter 1.26-27)

A **jahvista** mítoszban ezzel a leírással találkozunk::

Akkor az Úristen megalkotta az embert a föld porából és orrába lehelte az élet leheletét. Így lett az ember élőlényé. (Ter 2.7)

és

...a maga számára az ember nem talált segítőtársat, aki hasonló lett volna hozzá. Ezért az Úristen álmot bocsátott az emberre, s mikor elaludt, kivette egyik oldalcsontját, s a helyét hússal töltötte ki. Azután az Úristen az emberből kivett oldalcsontból megalkotta az asszonyt, és az emberhez vezette. Az ember így szólt: „Ez már csont a csontomból és hús a húsemből. Asszony a neve, mivel a férfiből lett.” (Ter 2.20-23)

A teremtés első változatában az emberpár teremtésének színtere és élettere egy gazdagon berendezett és osztatlan való világ, amely a kozmosz teremtésének eseménydús folyamatával kezdődik: az égbolt megtelik mozgással, égitestekkel, a puszta föld benépesül növényekkel és állatokkal. Elohim szavával teremti a világot, benne legvégül, egyazon időben és élő testként, önmagához hasonlóvá, férfinak és nőnek teremti a névtelen emberpárt is. Elohim az első emberpárt megáldja, a földet, a növényeket és az állatokat uralmuk alá rendeli, termékenységre, szaporodásra, sokasodásra ösztönzi. Elohim teremtéséről és teremtményeiről látja, hogy jók. A teremtés hat napot ölel fel, a hetedik nap a pihenésé.

A jahvista üdvtörténet Ádám teremtésével kezdődik. Jahve mesterként a föld porából kézzel formázza meg Ádám élettelen testét, majd lelket lehel belé,⁷ s egy, misztikus, később soha el nem érhető Edenbe helyezi,⁸ amelyet kívülről bojtortjánt és tövist termő puszta vesz körül. Ezt követi Ádám bordájából Eva teremtése. Jahve Elohim két fától tiltja az emberpárt. Eva szakít a tudás fájának gyümölcséből, Ádám is harap belőle. Jahve ezért megátkozza őket: Eva magának köszönheti a szülés fájdalmát, Ádám neki köszönheti a kínos munkát, s mindketten a halált.⁹ Az emberek csak a gyümölcs elfogyasztása után lesznek az olyanokká, mint az istenek, a jó és a rossz tudói.¹⁰ Testüket szégyellik, csak kiüzetésük után „ismerik meg” egymást. Jahve teremtményei rosszak. A teremtés időbeli terjedelméről nincs szó, mint ahogyan a pihenőnapról sem.

EGYES VAGY TÖBBES SZÁM

A két teremtésmítosz egészében és részleteikben egymással összeegyeztethetetlen. Szent Baszileiosz elmésen oldotta meg ellentmondásukat: „Am hogyan van az, hogy előbb itt azt olvastuk: És megalkotta Isten az embert (vö. Ter 2,7; 1,27), itt meg újólág az ember teremtéséről beszél?... Amikor ugyanis azt mondja, hogy **Es megalkotta Isten az embert, Isten képére alkotta őt**, akkor az 'alkotta' annyit jelent mint 'teremtette'. Amikor pedig a továbbiakban testi valóságunkról beszél, azt mondja: alkotta. Megteremtette a belső embert, megalkotta a külső embert. Az alkotás szó illik az anyaghoz, a teremtés szó pedig a képmásnak megfelelő valósághoz. A test ezért alkotás eredménye, a lélek pedig a teremtésé. Akkor azonban a lélek valóságáról beszélt, most a test megalkotását beszéli el nekünk... Fentebb megmondta, hogy teremtett, itt megmondja, miképpen teremtett.”¹¹ Ezek szerint az Elohim nevéhez kötődő teremtéstörténet az ember belső, **lelki** létrehozásáról, a Jahve nevével összefüggő teremtésleírás az ember **testi** megalkotásáról tudósít. A sokféle magyarázat közül a két teremtés-változatot úgy próbálja elválasztani, hogy ugyanakkor összetartozásukat is értelmezi. Az újabb kori teológia a két teremtésmítosz közül egyikben a teremtés **általános** leírását, másikban az ember teremtésének **részletes** leírását különbözteti meg.¹²

E teremtésmítoszok ellentmondanak a tudományos eredményeknek. A „**Bibliá**”-hoz írt „**Jegyzetek**” megállapítja, „Nem a kozmikus történés leírását kapjuk benne, hanem kinyilatkoztatást arról, hogy a világ a mindenható Isten műve, s hogy mindent azért teremtett Isten, hogy megvalósítsa benne az emberiség üdvrendjét. A hatnapos felsorolás tehát csak azt mutatja, hogy akkor emberi tudásuk szerint milyen sorrendben gondolták el az egyes dolgok teremtését, nem pedig azt, hogy Isten valóban milyen sorrendben hozta létre a mindenséget... Mivel tehát az előadás módja teljesen a régi ember világképét és természettudományos felfogását tükrözi, semmi szükség nincs arra, hogy a leírást megpróbáljuk a mai tudományos gondolkodással összeegyeztetni... [Isten] Nem része a világnak, hanem szerzője és magyarázata.”¹³ Gyenge érvelés, mert Istenre csak műveiből következtethetünk, már Jóbnál is: „Ki az, ki mindebből ne tudná meglátni, hogy az Isten keze teremtett mindent?” (Jób 12.9), majd Pálnál: „Ami ugyanis megtudható az Istenről, az világos előttük, maga Isten tette számukra nyilvánvalóvá. Mert ami benne láthatatlan: örök ereje és isteni mivolta, arra a világ teremtése óta műveiből következtethetünk.” (Róm 1.19-21) Kopernikuszig és Darwinig

„a kozmikus történés leírása”, a „Genezis”-ben vázolt természet- és emberkép és a tudományos felfogás nagyjából egybeesett. Addig nem kellett, azóta pedig elengedhetetlen a hit és a tudomány egybevetése.

Joggal hivatkoznak arra a nyelvhasználati nehézségre, amivel a teológia szembetalálja magát, amikor az „Él” és az „Elohim” viszonyát igyekezik tisztázni. Az egyes számú szó az istent jelentő „il” vagy „él” szógyökből ered, mint a héber „eloah”, amelynek többes számú alakja az „elohim” vagy „élim”: „istenek”. A teológia az elvi és nyelvi ellentmondását azzal igyekezik megoldani, hogy az **istenek** – „Elohim” – alakot királyi többesként értelmezi, s mint ilyent a hatalom képviselőjeként fogja fel, s ezért egyes számban – **Isten** – fordítják.¹⁴ A „Jahve Elohim” („Jahve Istenek”) belső ellentmondására sem térnek ki, noha az istennévben „Jahve” egyes számban áll, „Elohim” pedig többes számban. Ezt is fordítással mellőzik: „Jahve” helyett az „Úr” kifejezést használják, s így lesz „Jahve Elohim”-ből „Úristen” vagy „Úr Isten”. Ezzel eltűnik, hogy az Isten neve: **Jahve**, és nem más.¹⁵ A „Jahve” istennévnek az „Úr” szó alá rejtése és ezzel eltüntetése mind vallástörténetileg, mind fogalmilag kérdéses. Az Istent névtelenné teszi,¹⁶ már pedig ő is, mint minden más, neve által az, ami.

Raj Tamás szerint a „Jahve Elohim” kifejezésben nincs ellentmondás, mert a héberben a többes szám sokszor az elvont fogalmat jelenti, így az „Elohim” helyes értelmezésben: istenség, „Jahve Istenség”.¹⁷ Az elohista felfogást akkor lehetett újrafogalmazni, amikor a „Jahve Elohim” isten-elnevezésben az „Elohim” a monoteista tendenciák nyomán már többé-kevésbé elveszítette többes jelentését, s az „egy isten” fogalmával kezdett azonosulni. Így találkozott a nyelvi fejlődés és a monoteista értelmezés, a többes számú alak egyes számban való értelmezése egy magasabb absztrakció eredményével. A nyelvi többes formát negligáló lépéssel lehetett előrelépni a politeizmustól a monoteizmus felé.

Mindez igaz, de sem az egyik, sem a másik ellenvetés nem magyarázza meg az ilyen fordulatokat:

Isten kép mására teremtette őt, férfinék és nőnek teremtette őket. (Ter 1.26-27)

és

Azután így szólt az Úristen: „Lám, az ember olyan lett, mint egy közülünk, ismer jót és rosszat.” (Ter 3.22)

Szinte minden nehézség elesik, ha feltesszük, hogy az isten nevével kapcsolatos szavak többes száma annak a nyoma, hogy a zsidók eredetileg több istenben, „Elohim”-ban hittek: „az Úr, a ti Istenetek az Istenek Istene és az Urak Ura” (MTörv 10,17), vagy „Az Istenek Istene, az Úr, az Istenek Istene” (Józs 22,22), illetve „Az Úr, az istenek Istene” (Zsolt 50,1), hasonlóképpen „Áldjátok az Istenek Istent: irgalma örökké tart. Áldjátok az Urak Urát: irgalma örökké tart.” (Zsolt 136.2-3); „Bár azt mondtam: 'Isteneknek mondanak titeket, és a Magasságbeli fiai vagytok mind.' Mégis meghaltok, mint az emberek, és elhulltok, mint a többi nagyok” (Zsolt 82,6-7); s hogy „Az Úr azonban az igaz Isten, ő az első Isten, az örök Király... Azok az istenek, akik nem alkották az eget és a földet, ki fognak veszni a földről és az ég alól.” (Jer 10,10-11) Az istenek viszonyáról még megtudjuk, hogy „Uram, ki hasonlít hozzád az istenek közül?” (Kiv 15,11),¹⁸ hogy „a mi Istenünk, nagyobb, mint mind az istenek” (Zsolt 135,5),¹⁹ mondják: „Isten fölkel a hatalmasságok tanácsában, az istenek körében tart ítéletet”, (Zsolt 82,1)²⁰ Az Úr (Jahve) egyike az isteneknek, de az istenek elleni küzdelemben maga alá rendeli a többi istent, nagyobb lesz minden más istennél: ő az istenek Istene, az urak Ura, az istenek Királya, ő ítél a többiek fölött, s az idők folyamán kiszorítja őket az istenek sorából. Jahvét éppen neve választotta el más istenektől, vagy vélt istenektől, éspedig Aserától, Baaltól, Leviatántól, Rahabtól és másoktól.

JAHVE NŐI PÁRJA

Elfogadhatnók a teológia egyes számú értelmezését, ha „Elohim” önmagában állna, s nem egy szöveggörnyezetben: „Isten újra szólt: 'Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá'... Isten megteremtette az embert, saját képmására, az Isten mására teremtette őt, férfinék és nőnek teremtette őket” (Ter 1,26-27), vagy „Lám, az ember olyan lett, mint egy közülünk” (Ter 3,22). Elohim – az Istenek – férfi-női párt sejtetnek.²¹

Az isten-párok, női istenségek a sémi népeknél gyakoriak: Asera, vagy Aszarte, illetve Anahita – mint az ugruti-babiloni Iszta –,²² a szerelem, a termékenység és a víz

istennője.²³ Hirbet el-Qômi földalatti temetőben, és Kuntillet 'Adjurdi karavánszeráj romjánál feltárt leletek egymás mellett említik Jahvét és Aserát:

Kom (8):3.

1. Uriyahu²⁴, a falusi előljáró írta.
2. Áldott Uriyahu YHWH előtt,
3. Mert megmentette őt ellenségeitől az ő Aserája által.
4. Oniyahué
5. és az ő Aserája által
6. wh

Pythos 1.

1. Mondta [...]: Mondd meg [...]nek és Yau 'asanak és [...]: Megáldalak téged
2. a samáriai YHWH és az ő Aserája által...²⁵

Arra következtethetünk, hogy Aserát a nép Jahve élettársának tartotta, „kétségtelen tény – írja Kőszeghy Miklós –, hogy YHWH alakját a korai királyság idején, vagy esetleg még korábban azonosították Éllel. Ez az azonosítás a jelek szerint teljes sikerrel ment végbe, legalábbis ami a hivatalos teológia szintjét illeti. Könnyen elképzelhető, hogy Asera alakja éppen emiatt került kapcsolatba YHWH alakjával a népi vallásosságban. Ha ugyanis Asera elválaszthatatlan társa volt Élnek, akkor kézenfekvő lehetett összekapcsolni YHWH alakjával. Hogy ez a kapcsolat milyen természetű volt, azt e rövid szövegek alapján természetesen nem lehet rekonstruálni. Nem lehetetlen, hogy funkciója ugyanaz volt, mint Él oldalán, vagyis bizonyos értelemben Izrael istenének női párja volt.” A szerző hangsúlyozza, hogy Aserának Jahve melletti „előfordulása mindenképpen jelzi, hogy a népi vallásosság képzetei esetenként igen erősen eltértek a Biblia szövegeiben kikristályosodott, teológiai szűrők bonyolult rendszerén átment hivatalos YHWH-hit elemeitől. Hogy ez az eltérő elképzelérendszer egészen pontosan miben is állt, azt újabb források felbukkanásáig eldönteni nem lehet... Az egyszerű nép fiai számára kézenfekvő volt, hogy egy Baalhoz a szemükben erősen hasonló YHWH mellé rendeljenek egy női istenséget is, hogy így teljes legyen a kép mintegy a termékenység kultusz szempontjából is. A feleség-hipotézis bizonyításáról természetesen ez esetben sem beszélhetünk.”²⁶

HOKHMA

A „Bibliá”-ban egy női demiurgoszról, a „Bölcsesség”-ről, „Hokhmá”-ról vagy ahogyan Károli magyarázza: „Bölcsesség asszonyról” és működéséről van szó.²⁷ Mítoszát a sémi „bölcsesség” szóról **hokhmistának** nevezhetjük. Egy feltűnő párhuzamra figyelhetünk. A görög mitológia is megszemélyesíti a bölcsességet. Métisz az értelem, az okosság, az ész, egyben az Ég görög istennője, Zeusz első felesége. Idézzünk Hésziodosz „Istenek születésé”-ből:

*Zeusz első felesége, az Értelem asszonya, Métisz,
istenek és halandók közt legtöbb a tudása,
ám amikor megjött az idő, hogy Pallasz Athénét
szülje meg, őt mégis Zeusz csellel félrevezette,
s addig hízelt neki, míg elnyelte egészben.
Ezt a tanácsot Gaia s a csillagos Úranosz adta,
mert azt gondolták, ne legyen másé a királyi
tisztség, csak Zeuszé, mind a haláltalanok közt,
mert ígért bölcs gyermekeket Métisznak a végzet,
és elsőnek a lányt, a bagolyszemű Tritogeneiát,
azt, kiben ész meg erő van, az apjával egyenlő,
majd ezután más gyermeke is születik, ki királya
istennek s embernek lesz, s nagy erő a szívében.
Csakhogy Zeusz Métiszt, mindezt megelőzve, lenyelte,
így jót s rosszat az istennő neki jelzi belülről.”²⁸*

A zsidó Hokhma és a hellén Métisz ikrek. Mindketten az isten női párjai, Zeusztól, illetve Jahvétól elkülönült személyek. A „Theogoniá”-ban és a „Bibliá”-ban a bölcsesség az

evéssel kapcsolatos: Zeusz Métiszt bekebelezi, a városvédő Hókhma pedig az Úr szájából árad ki; Éva Ádámmal együtt eszik a tudás fájának gyümölcséből, szemük felnyílik, olyanok lettek mint az istenek, a jónak és rossznak tudói.

A „Bölcsesség” attribútumai, tulajdonsági nőiesek. A „Bölcsesség”-et mint **nőt** (nővért) kell megszólítani: „*Mondd a bölcsességnek: 'A nővérem vagy'. És az okosságnak: 'Te vagy a rokonom',*” (Péld 7,4) s hogy „*együtt lakik az Istennel... a mindenség Ura szereti, mert be van avatva Isten tudásába, és a tetteit ő választja meg.*” (Bölcs 8,8); és „*Őt szerettem és kerestem ifjúkorom óta; azon voltam, hogy jegyesemmé tegyem és hódolója lettem szépségének. Nemes származással dicsekedhetik, mivelhogy együtt lakik az Istennel, és a mindenség Ura szereti, mert be van avatva Isten tudásába, és a tetteit ő választja meg*” (Bölcs 8,1-4). Önmagáról így vall: „*Magasra nőttem, mint Libanon cédrusa, és mint a ciprusok a Hermon-hegységben. Magasra nőttem, mint Engedi pálmája, mint a jerikói rózsauiltetvények. Mint pompás olajfa a síkságon, mint a vízmelléki platán, úgy nőttem fel. Illatos vagyok, mint a fahéj és a balzsam, mint a kiváló mirha, illatot árasztok. Mint a stórax, a galbán, az ónix és a stakté, mint a jó illatú tömjén a sátorban. Mint a terebint, kiterjesztem ágaim, ágaim szépek és ékesek. Rügyeket hajtottam, mint a szőlőtőke, virágaim gyümölcsöt termettek. Jöjjetek hozzám, akik utánam vágyódtok, és teljetek el gyümölcsseimmel. Csak rám gondolni is édesebb a méznél, s engem birtokolni jobb a lépesméznél. Aki megízlel, még jobban kíván, s aki iszik belőlem, még jobban szomjazik. Nem szégyenül meg, aki rám hallgat, akik hozzám szegődnek, azok nem vétkeznek. Ez mind áll az Istennel való szövetség könyvére, és a törvényre, amit Mózes adott nekünk, Jákob családjának öröksége gyanánt.*” (Sir 24,13-23) „*Ott voltam mellette mint a kedvence, napról napra csak bennem gyönyörködött, mindig ott játszottam a színe előtt. Ott játszottam az egész földkerekségen, s örömmel voltam az emberek fiai között.*” (Péld 8,31)²⁹ Isten égi kedvese.

Miközben a próféták részéről harc folyt a politeizmus és az idegen istenek tisztelete ellen, aközben figyelembe kellett venni a női istenségben való tömeghitet is. E kettős funkciót töltötte be a „Bölcsesség-asszony”, azaz Hókhma, aki az idegen Asera helyett Jahve teremtménye. A teológia így vélekedik kialakulásáról: „*A megszemélyesített bölcsesség fogalma... Izraelben a babiloni fogság után fejlődött ki, amikor a politeizmus már nem jelentett komoly veszélyt az egyisten-hitre.*”³⁰ S valóban, kifejlődését a viszonylag kései bölcsesség-irodalomban, az i. e. negyedik századi „**Példabeszédek könyvé**”-ben, a végső alakját a harmadik században elnyerő „**Jób könyvé**”-ben, valamint az i. e. második századra tehető „**Jézus, Sirák fia könyvé**”-ben és az i. e. első századra datálható „**Bölcsesség könyvé**”-ben kísérelhetjük nyomon. Hogy a hókhmista teremtés-mitosz közismertségre nem jutott, hogy sem a bibliamagyarázók, sem a valláskritikusok nem vették komolyan, abban éppen a politeizmus újraéledésének a mégis csak komollyá váló veszélye lehet a magyarázat.

A női istenségeket – Lilitet, Asztartét és Aserát –, valamint az isteni gyermekeket a hiteltelen, s ezért szentnek el nem ismert könyvek lapjaira száműzték, az apokrif evangéliumokban éltek tovább. Hókhma maradt a „**Bibliá**”-ban, személyében megtaláltuk Él férfi elvnek a monoteisztikus hitvilágból kikopott női párját; az isten-arát, s a két „**Él**”, Jahve és Hókhma adja Elohimot.

A TEREMTŐ BÖLCSESSÉG

Nézzük először „**Jób könyvé**”-t: „*De hát a bölcsesség — ez vajon honnét van, és az értelemnek hol a lelőhelye? Odavivő utat nem ismer az ember, élők országában nem lehet meglegelni. Az ősvizek azt mondják: nem lakik bennünk, a tenger megvallja: nálam sincs lakása. Arannyal nem lehet érte megfizetni, és a színezüst sem elég nagy ár érte... Fátýol takarja minden élő elől, el van rejtve az ég madarai előtt. Maga az alvilág és a halál is vallja: mi csak hallomásból tudunk róla. Egyedül az Isten ismer hozzá utat, egyedül ő tudja, hol a lelőhelye... Amikor a szélnek megszabta a súlyát, és a vizeket mércéjével mérte, amikor az esőnek korlátot szabott, és a mennydörgések útját kijelölte, akkor volt, hogy látta, a súlyát lemérte, megvizsgálta és lehatolt mélyére. Az embernek akkor csupán ennyit mondott: 'Az Isten félelme, lásd, ez a bölcsesség, az okosság meg: kerülni a bünt.'” (Jób 28.12-28) Ha, mint a könyv mondja a „Bölcsesség”-ről, „*egyedül az Isten ismer hozzá utat, egyedül ő tudja, hol a lelőhelye*”, akkor már itt kiderül, hogy a bölcsességet „Bölcsesség”-nek kellett volna írni, mivel különbözik Istentől. De nem csupán különbözik. A bölcsesség mindennél drágább,*

megfizethetetlen, de akárcsak Majját: „fátyol takarja minden élő elől”. A „Bölcsesség”, mint az Isten, mindenki számára felfoghatatlan.

Pontosabb képet kapunk a „**Példabeszédek könyvé**”-ből: „Alkotó munkája elején teremtett az Úr, ősidőktől fogva, mint legelső művét. Az idők előtt alkotott, a kezdet kezdetén, a föld születése előtt. Amikor létrehozott, még ősvizek sem voltak, és a forrásokból még nem tört elő víz. Mielőtt a hegyek keletkeztek volna, korábban hívott létre, mint a halmokat, amikor a földet és a mezőket még nem alkotta meg, és a föld első rögét sem. Ott voltam, amikor az eget teremtette, s az ősvíz színére a kört megvonta, amikor a felhőket fölerősítette, s az ősforrások erejét megszabta; amikor kijelölte a tenger határát - és a vizek nem csaptak ki -, amikor megrajzolta a föld szilárd részét.” (Péld 8.22-29). Egybevág ezzel a „**Jézus, Sirák fia könyve**”: „Minden más dolognál előbb teremtette a bölcsességet, öröktől fogva az okosságot. A bölcsesség gyökere ki előtt tárul fel, avagy ki láthatott bele terveibe? Csak egyetlen bölcs van, s roppant félelmetes, ahogy a trónján ül és onnan országol: az Úr! Ő teremtette meg, látta, számba vette és kiárasztotta minden műveire.” (Sir 1.7-9), majd „*Én a Fölségesnek szájából születtem, s ködként borítottam be az egész földet. Fönt a magasságban volt a lakóhelyem, és a trónusom felhőoszlopon állt. Bejártam enmagam az égi köröket, megjártam a szakadék mélységeit. A tenger hullámain és az egész földön, minden nép s nemzet közt uralkodó voltam ... Ősidőktől fogva, a kezdet kezdetén teremtett, és nem pusztulok el soha, mindörökké.*” (Sir 24,3-5;24.9-11.) Megszólaltatjuk még a „**Bölcsesség könyvé**”-t: „Nálad a bölcsesség, ismeri műveidet, jelen volt, amikor a világot teremtetted, és tudja, mi kedves a szemedben és mi helyes a parancsaid szerint.” (Bölcs 9,9)

Majd így folytatódik a „Bölcsesség” jellemzése. A Bölcsesség Isten trónjának osztályosa, (vö. Bölcs 9.4) „Benne ugyanis lélek van, amely értelmes, szent, a maga nemében egyetlen, sokrétű, finom, könnyed, mozgékony, átható, tiszta, világos, sérthetetlen, a jót kedveli, éles, akadályt nem ismer, jótékony, emberbarát, állhatatos, szilárd, bátor, mindenható, mindent lát és áthatja a szellemet, a gondolkodó, a tiszta és a legfinomabb lényeket. Mert a bölcsesség mozgékonyabb, mint bármi, ami mozog, tisztaságánál fogva mindenben áthatol. Hiszen Isten erejének lehelete és a Mindenható dicsőségének tiszta kicsordulása; ezért nem érheti soha semmi folt. Az örök világosság kisugárzása, és az Isten működésének tiszta tükre és jóságának képmása. Bár csak egy, mindent megtehet, s jöllehet magában marad, megújítja a mindenséget. Nemzedékről nemzedékre betér a szent lelkekbe, így formálja meg Isten barátait és a prófétákat. Isten csak azt szereti, aki a bölcsességgel él, mert az ékesebb a napnál és fönségesebb minden csillagképnél... Erejét kifejtve elér (a világ) egyik végétől a másikig, és a mindenséget üdvösen igazgatja.” (Bölcs 7,22-8,8). A „Bölcsesség” a mozgás elve, a mindenség megújítója.

Nem az ég és nem a föld, nem Isten fiai, nem a kerubok, hanem a „Bölcsesség” Isten első teremtménye, ő látta a teremtés előtti helyzetet. Az idők előtt alkotott „Bölcsesség” Isten mellett trónol, maga is örökkévaló, az isteni hatalom részese, bejárja a világ egészét. A teremtés kettőjük műve.

A THEOMAKHIA

Megtudjuk, hogy „Ez (a bölcsesség) óvta, akit az Isten elsőként formált, a földkerekség atyját, amikor még ő volt az egyetlen teremtmény, s ez vezette ki bukásából; és ez adta neki az erőt is, hogy mindeneken uralkodjék.” (Bölcs 10,1) Láttuk, hogy Métisz is támogatta férjét hatalma megszerzésében, s később is „jót s rosszat az istennő neki jelzi belülről.” Isten is így szól: „Lám, az ember olyan lett, mint egy közülünk, ismer jót és rosszat.”

A „Bölcsesség” ki vagy mi ellen védelmezte az Urat, ki veszélyeztette hatalmát?

Meglehet, hogy ez halovány utalás arra a theomakhiára, istenharcra, ami Isten és fiai, köztük a sátán között folyt a hataloméért. Róluk írja a „**Teremtés könyve**”, hogy „Óriások éltek akkor a földön (és később is), amikor az Isten [Elohim] fiai az emberek lányaival összeházasodtak, és ezek gyermekeket szültek nekik; ezek a régi idők híres hősei”, (Ter 6.4) „a régi kor hírességei, a daliás és harcra kész emberek.” (Bár 3.26) De Isten „Nem tűrte el a régmúlt idők gigászait, akiket hűtlenségbe vitt az erejük”, (Sir 16.7) „a gőgös óriások a vesztüket lelték”, (Bölcs 14.6) mert „Isten nem választotta ki őket, nem mutatta meg nekik a tudás útját. Elveszték, mert nem volt tudományuk, elveszték esztelenségük miatt.” (Bár 3.27-28)³¹ Az óriás istenfiaiak egy része is szembefordul Istennel:³² „Egy napon az történt, hogy az Isten fiai fölkerekedtek, és az Úr elé járultak. A sátán is megjelent köztük.” (Jób 1,6. 1)³³ Epizodikusan

megjelenik még Azazel,³⁴ Seol, a megszemélyesített túlvilág,³⁵ és a „Félelem király”.³⁶ Isten ellensége még Lilit, a női démon.³⁷ Ezek elszórt utalások.

Vagy arra a harcra utal mindez, ami az Isten és az ősvízi Leviatán, Isten és Rahab között folyt?³⁸ Az ő sorukba tartozik Behemót,³⁹ talán a krokodil⁴⁰ és a Jónást elnyelő óriás hal is.⁴¹ Leviatán az őskáoszt képviselő, a rendet teremtő Istennel dacoló hatalom, helyzete ez: „Mégis Isten a királyom kezdettől fogva, a földön szabadulást csak ő szerez. Hatalmaddal a tengert megnyitottad, a vizekben összezúztad a sárkányok fejét. A leviatánnak szétverted a fejét, s prédául adtad a tenger szörnyeinek. Te hívtad elő a forrást és patakot, elapasztottál ősi folyamokat. A tied a nappal, a tied az éj, te helyezted el a napot és a holdat. Te jelölted ki a föld határait, te alkottad a nyarat és a telet” – olvashatjuk a „Zsoltárok”-ban (Zsolt 74,12-17); és „Nézd, mily nagy és széles a tenger... Rajta járnak a hajók, s ott kóborol a leviatán is, amit teremtettél, hogy a tengerben kergetőzzék.” (Zsolt 104.25-26); majd „Hatalmaddal a tengert megnyitottad, a vizekben összezúztad a sárkányok fejét. A leviatánnak szétverted a fejét, s prédául adtad a tenger szörnyeinek.” (Zsolt 74.13-14) és „Azon a napon az Úr meglátogatja kemény, nagy és erős kardjával a leviatánt, a gyors kígyót, a leviatánt, a tekergő kígyót, és megöli a tengeri sárkányt.” (Iz 27.1), ám úgy tűnik, hogy Leviatánt Isten ugyan legyőzte, de bármikor felingerelhető: „Atkozzák el ezt az éjt a napok átkozói, akik a leviatánt ingerelni tudják!” (Jób 3.8)⁴² Rahabnak még később is lehettek hívei. Jób könyvében olvashatjuk: „Büntetését Isten sose vonja vissza, görnyednek előtte Rahab segítői.” (Jób 9.13). Megtudjuk: „ki olyan a felhők közt, mint az Ur, az istenek fiai közül ki hasonlít hozzá? Isten hatalmas a szentek tanácsában, nagy és félelmetes minden fölött, ami körötte van. Seregek Ura! Ki olyan, mint te? Hatalmas az Úr, hűsége körülvesz téged. Te parancsolsz a háborgó tengernek, tobzódó hullámaint megfékezed, Rachabot átszúrtad és eltiportad” (Zsolt 74,12-17; Zsolt 89,6-15). Vagy: „Ereje fölkorbácsolja a tengert, bölcsessége Rahab fölé kerekedik” (Jób 26.12).

„Ép”-eknek véres küzdelemben kellett győzniük a régi istenek felett, hogy teremthessenek.⁴³ Istent ezért nevezik a Seregek Urának,⁴⁴ Izrael Erősének.⁴⁵ A theomakhia eszméje egész keleten elterjedt. Az egyházatya Origenésztől tudjuk, Kelszosz az „Igaz szó”-ban⁴⁶ ezt írja: „Pherekýdés... elmond egy mítoszt, amely szerint egy sereg áll a másik sereggel szemben, az egyiket Kronos vezeti, a másikat Ophioneus; elmondja harci kihívásaikat és csatáikat, és a szerződéseket, amelyeket egymással kötöttek, ti. hogy az a fél számít legyőzöttnek, amelyiket az Okeanosba taszítanak, s az, aki az ellenfelet visszaszorította, ezzel győzött és megkapja az eget.”⁴⁷ Ophioneosz, a kígyó legyőzése a feltétele annak, hogy Kronosz megkapja az eget, s uralkodjon a világ felett. A szörny (Leviatán, Lotán, Ophioneosz, Orión, Rahab, Tannin) legyőzése isten (Kronosz, Artemisz, Baál, Jahve) által a rend győzelme a káosz felett. Aki győz, azé a hatalom (az „ég” és a „föld”). A „kígyók” a keleti és a görög mitológiában ártó, a halállal kapcsolatos szellemek.

Miért élednek föl ezek az elohista és a jahvista teremtésmítoszoknál ősbibliai mítoszok? Feltehetően azért, mert megingott a vallásos hit. Ilyen panaszt hallunk: „Az esztelen ezt mondja szívében: „Nincs Isten!” Megromlottak - szörnyűség, amit művelnek, senki sincs, aki még a jót tenné.” (Zsolt 14,1); „Az esztelen így szól szívében: „Nincs Isten!” Álnokok, romlottak, s amit művelnek, borzalom. Senki sincs, aki még a jót tenné. Isten, nézz le az égből az ember fiaira, hogy van-e még bölcs, van-e még, aki az Istent keresi.” (Zsolt 53,2-3); „Megtagadták az Urat és azt mondják: „Semmi dolgunk vele! Nem jöhet ránk veszedelem, sem kardtól, sem éhínségtől nem fogunk szenvedni.” (Jer 5,12). „Telt lett Jesurun és kirúgott a hámból. Eltaszította Istenét, aki teremtette, Üdvössége szikláját megvetette.” (MTörv 32.15); a király „Még őseinek isteneivel [Apollón – EKO] se törődik, sem az asszonyok kedvencével [Adonisz, Tammuz – EKO]. Egyáltalán nem érdeklí egyetlen isten sem, mert mindenek felett magát tartja a legnagyobbknak.” (Dán 11.37) „Csak az Úrban van üdvösség és erő. Hozzá térnek megszegyenülve mind, akik lázadoztak ellene... Gondoljatok erre és szégyenkezzetek, vegyétek szívetekre, ti pártütők!” (Iz 45.24 és Iz 46.8). A hitbéli válság, az istenhit megrendülése, az istentagadás arra ösztönözte a apologétákat, hogy a hit megszilárdítása érdekében előbányásszák a népi hitvilágban továbbélő ősi elemeket. Arra gondolhattak, hogy Jahvének az istentelen Leviatán és Rahab elleni harca és a felettük aratott győzelme olyan példa, ami az istentagadók elleni küzdelemben ideológiailag fel- és kihasználható. Az új kihívásokkal szemben kerestek fogódzót az ősi mítoszi rétegekben.

A teremtésnek ezek a rejtett és kevésbé rejtett üzenetei a bibliai szövegek véglegesítésekor nem kaptak részletesebb kidolgozást és nagyobb, tartósabb szerepet, nem

álltak össze önálló mítoszokká. A theomakhia esetei arra mutatnak, hogy a kanonizálásakor nem végeztek minden régi hiedelemmel. A hokhmista teremtésmítosz arra törekedett, hogy magába építse a theomakhia hagyományát is.

A VÁROS ISTENE

A kígyó feletti győzelem eszméje a fölművelésre való áttéréssel, a városalapítással kapcsolatos.⁴⁸ A Bölcsesség-mítoszban **városi** szemlélettel van dolgunk. Hokhma városi istenség, a város istene. A „*Bölcsesség*”-ben egy városi **iparos** és **kereskedő** népszerű istenképe formálódik ki. Adósság, árukinálat, adás és vétel, fizetség, gyarapodás. hamis pénz, harácsolás, haszon, jótállás, jövedelem, kamat, kártalanítás, kezesség, kölcsönző, kölcsönkérő, megvesztegetés, mérleg és serpenyő, nyereség, súly és mérték, szegény és gazdag, uzsora, vagyon, vevő és eladó, vételár – ezekkel a fogalmakkal teli a „**Példabeszédek könyve**” és a „**Bölcsességek könyve**”.

Erről vall Hokhma és Jeruzsálem viszonya. A perszifikált „*Bölcsesség*” és a város a mitológikus gondolkodásban összekapcsolódott, erre mutat, hogy Hokhma városának, Jeruzsálemnek neve többes számban áll: Jerusalájim.⁴⁹ A „**Biblia**” így szól az égi és a földi Jeruzsálem viszonyáról: „*Ne félj, nem fogsz megszégyenülni, ne pirulj, nem ér gyalázat! Sőt elfelejted ifjúkorod szegényét, és özvegyeséged gyalázatára sem kell emlékezned többé. Mert maga a Teremtőd lesz a hitvesed, a Seregek Ura a neve. Izrael Szentje lesz a Megváltód, akit az egész föld Istenének hívnak. Igen, mint egy elhagyott és bánkódó lelkű asszonyt visszahív az Úr. Mert eltaszíthatja-e valaki ifjúkori feleségét? Istened mondja ezt*” (Iz 54,5-6), és hasonlóképpen „*Nem hívnak többé elhagyottnak, sem országodat magányosnak, hanem így neveznek: 'én gyönyörűségem', és országodat 'menyasszony', mert az Úr örömét találja benned, s országod újra férjhez megy. Mert amint a völgyény feleségül veszi a lányt, úgy fog frigyre lépni veled fölépítőd, és amint a völgyény örül a menyasszonynak, úgy lelé örömet benned az Istened.*” (Iz 62,4-5) A béke városa „*szent sátra hasonmása*” (Bölcs 9,8), és „*Szolgáltam előtte, az ő szent sátrában, majd pedig Sionban kaptam lakóhelyet. Letelepedtem a szeretett városban, amelyet éppenúgy szeretett, mint engem, s Jeruzsálemben van uralmam székhelye... Ekkor a mindenség Teremtője parancsot adott, Teremtőm kijelölte sátramnak a helyét... Letelepedtem a szeretett városban, amelyet éppenúgy szeretett, mint engem, s Jeruzsálemben van uralmam székhelye.*” (Sir 24,3-5. és 9-11) és „*Te parancsoltad meg, hogy templomot építsek szent hegyeden és áldozati oltárt a városban, amelyet lakóhelyül választottál, szent sátrad hasonmásául, amelyet kezdettől készítettél.*” (Bölcs 9,8) Jahvének Jeruzsálem iránti **szeretetét** egyszerűen hasonlatnak vélhetjük, de itt láthatjuk, hogy mintegy párhuzamos Istennek a „*Bölcsesség*” iránti **szerelméhez**.⁵⁰

Nézzük a „**Példabeszédek könyve**”-t: „*Hangosan kiált az utcán a bölcsesség, és a tereken is fölemeli hangját. Kiabál a lármás utcának elején, szót emel a kapuk nyílásánál, a városban*” (Péld 1,20-21), és „*Főnt a magaslaton az út fölött, ott áll, ahol az utak keresztezik egymást. A város kapuinál, a kapuk nyílásánál...*” (Péld 8,2) „*Megépítette a házát a bölcsesség, s hét oszlopát is felállította. Barmait levágta, borát megkeverte, és az asztalát is megterítette. Kiküldte szolgálóit és kihirdette város magasabb pontjain: 'Tapasztalatlanok, kerüljetek beljebb!' Az értetleneknek meg ezt mondja: 'Gyertek, egyetek a kenyereimből, igyatok a borból, amelyet kevertem!'*” (Péld 9,1-5) A bölcsesség tehát a városban lakozik, ott épített magának lakhelyet, felvirágoztatja és védelmezi a várost.⁵¹ Önmaga és szolgálói járják az utcákat, a kereszteződésekben, a tereken, a városkapuknál és a magaslatokon, a város jeles pontjain hirdetik a bölcsességet. Később maga Jahve Elohim is a pásztorkodók, a földművelők istenéből a városlakók istenévé lesz, s Jeruzsálem, a békesség városa új nevet, jelzót kap: „*Jahve-sam*”, vagyis „*Az Úr van ott*”.⁵²

KÉRDÉSES KINYILATKOZTATÁSOK

Meglehet, a hit megújítása érdekében, a megmerevedett elohista és a jahvista hagyománnyal szembe a még ősbiblia hiedelemmel léptek föl. A hokhmista mítosz, amikor azt mondja, hogy a teremtés Élnek (Jahvének?) és Hokhmának közös műve, akkor az **elohista** hagyományhoz áll közel; ugyanakkor a teremtés sorrendje – a „*Bölcsesség*”-et az Úr „*szerezte*”, ahogyan Ádám is megelőzi Évát –, inkább a **jahvista** teremtéstörténethez közelít. A hokhmista teremtésmítosz arra törekedett, hogy magába építse az elohista és a jahvista teremtésfelfogás hagyományát, s oldja a „**Genezis**” két teremtés-mítoszáinak összeegyeztethetlenségét.

A teológia nem sokat tud kezdeni „Hokhmá”-val, aki „mindezekben a szövegekben, melyekben a Bölcsesség - más helyeken az Ige vagy a Lélek - személyes jelleget kap, nehéz megállapítani, mi a költői fogás, mi a vallási képzelet szülötte és mit kell új kinyilatkoztatásnak tartani... az elvont kifejezéseket, melyekkel a szöveg leírja, éppúgy lehet Isten tulajdonságaira érteni, mint egy külön személyre”.⁵³ A teológia következetlenül és szubjektív alapon válogat a kor által elkerülhetetlen vélekedések, a költői fogás, a vallásos népi képzelet, a környező népektől átvett hiedelem, a régi és az **új** kinyilatkoztatás között. Fogadjuk el, hogy a „**Biblia**” a maga **lényege** szerint isteni kinyilatkoztatás, akkor pedig a bölcsesség megszemélyesítése, mint ahogyan a teológia lehetőségként maga is felveti, „*új kinyilatkoztatás*”!

Ha a **hokhmista** teremtés-mítosz **új** kinyilatkoztatás, akkor az **elohista** és **jahvista** teremtés-mítosz, valamint a teremtéstörténet **theomakhikus** változat mellett számolnunk kell egy negyedik teremtés-mítoszzal. A négy teremtés-mítosz közül már most melyik az autentikus isteni kinyilatkoztatás?

JEGYZETEK

Baszileiosz: Az ember teremtéséről. Homilia I. 18,22. I. In: Nagy Szent Baszileiosz Művei. Szent István Társulat. 2001. Baszileiosz szerint a férfiak és a nők egyenlők. Álláspontja kivételes. Szent Pál: „*Nem engedem, hogy az asszony tanítson, sem azt, hogy a férfin uralkodjék, hanem maradjon csendben. A teremtésben is Ádám volt az első, Éva utána következett; Ádámot nem vezették félre, de az asszony hagyta, hogy félrevezessék, s bűnbe esett. Azáltal üdvözül, hogy vállalja az anyaságot, kitart a hitben, a szeretetben, a szegénységben és a tisztességben.*” (Tim 2.12-15 In: Katolikus Biblia. BIBLIA 5.0. Kilenc bibliafordítás teljes szövegű Folio Views adatbázisa. Kiadja az Arcanum DataBases KFT. CD-ROM Kiadás. 1997.). Pál álláspontja közelebb áll a „**Genezis**” második mítoszváltozatához, mint Baszileioszé.

² Kőszeghy Miklós: Polijahvizmus és Asera-hit Izraelben a Kr. e. 9. században. In: Egyháztörténeti Szemle. 2003. 3. évf. 2. sz. (lásd: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/koszeghy.htm>). Ez a hetvenes években feltárt szövegemlék.

³ Jegyzetek a katolikus bibliához. A Pentateuchus eredete. In: BIBLIA 5.0 Kilenc bibliafordítás teljes szövegű Folio Views adatbázisa. Arcanum DataBases Kft. Kiadása (továbbiakban: Jegyzetek). A dublettek „*mindjárt a Teremtés könyvének elején jelentkeznek: a teremtés két leírása (1,1-2,4a és 2,4b-4,24), Kain és Kenán két családfája (4,17-22 és 5,12-17), valamint a vízözön egymásba olvasztott két elbeszélése (6-8. fejezet).*” (uo.)

⁴ Jahve tisztelete Kínáig nyúlt: „*Nézem és nem látom, ezért a neve: észrevehetetlen (ji). Hallgatom és nem hallom, ezért a neve: illanó (hi). Megragadom, de nem tudom megfogni, ezért a neve: parányi (wei). E három (tulajdonságot) nem lehet tovább elemezni, így hát összeolvadnak és egységet alkotnak. Felkelvén nem fénylik, lenyugodván nem homályosul el; végtelen és nem lehet megnevezni, s minduntalan visszatér a dolgok nemlétebe. Ezért nevezik alakatlan alaknak, testetlen képnek; ezért nevezik homályosnak és ködösnek. Szembe megyek vele s nem látom az elejét, utána megyek s nem látom a végét.*” (Lao-csi: Tao tö king. XIV. In: Kínai filozófia. Szöveggyűjtemény. Okor. 2. köt. Akadémiai Kiadó. 3. kiad. 1986. 21. old.). Hegel megjegyzi: „*természetesen Jehovára és az afrikai Jubálra emlékeztettek, Jovisra is. Ez a J-hi-vej vagy J-H-V továbbá az abszolút mélységet és a semmit jelenti.*” (Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. Akadémia Kiadó. 1958. 110. old.). Gilgames a „*semmi*” jelentésű töre visszamenő nevű halálisten, Jahve rokona. Nevének „*gil*” töve azonos az Akhilleusz név takarni, rejtjeni → megölni, temetni, elföldelni jelentésű *kil tövével (Vö. Trencsényi-Waldapfel Imre: Martyr occultus. In: Uő. Vallástörténeti tanulmányok. Akadémiai Kiadó. 2. kiad. 1960. 460. old.)

⁵ „*A Jahvista (jele: J) és az Elohista (E) okmány vagy forrás onnan kapta a nevét, hogy az Isten neve Jahve-ként vagy Elohim-ként fordul elő bennük. A jahvista részt Kr. e. a 9. században foglalták írásba Júdeában, az elohista rész pedig északon keletkezett Izraelben, a későbbi időben. Az északi ország összeomlása után (721) a két részt egybefoglalták (JE). Józija király (Kr. e. 640-609) uralkodása után került az egyesített műhöz a Második Törvénykönyv. Ennek jele a görög Deuteronomium név után: D. (JED). Végül a fogságból való visszatérés után hozzácsatolták a Papi kódexet (P), s így alakult ki a törvény öt könyve (JEDP), amelyhez a keretet a Papi kódex adta... A Pentateuchus kb. Kr. e. 400 körül, Ezdrás idejében kapta a mai alakját.*” (Jegyzetek: A Pentateuchus eredete)

⁶ Az én kiemelésem (EKO)

⁷ „*Ilyenformán minden ember egy életre kelt szobor, Ádám leszármazottja.*” (Németh György: Szobrok szerelme. In: Uő. A zsarnokok utópiája. Antik tanulmányok. Atlantisz Könyvkiadó. 1996. 327. old.)

⁸ Tírusz királya beléphetett az Édenbe (vö. Ez 28.13-16)

⁹ A mítosz Aiszóposznál: „*Mikor Zeus megalkotta a férfit és az asszonyt, megparancsolta Hermésznek, vezesse őket a Földre, és mutassa meg, hol assák fel a földet, hogy megéljenek belőle. Mikor az végre akarta hajtani a parancsot, a Föld először akadályozta őt... azonban Hermész Zeus parancsára hivatkozva kényszerítette, hogy engedjen.*” (Aiszóposz: Hermész és a Föld. In: Aiszóposz meséi. Európa Könyvkiadó. 1987. Az én kiemelésem – EKO.)

¹⁰ „*A 'jó és a rossz tudásának fája' nem az erkölcsi jó és rossz megkülönböztetése, hiszen az adva van az emberi öntudattal, hanem a bűn által megtapasztalt tudásé.*” (Jegyzetek: Ter 2,9-14). Ez vitatható: „*így szólt az Uristen: 'Lám, az ember olyan lett, mint egy közülünk, ismer jót és rosszat.'*” (Ter 3.22) Az Uristen is átélte a bűn által megtapasztalt tudást, vagy vannak a jót és rosszat képviselő istenek?

¹¹ Baszileiosz: Az ember teremtéséről. Homilia II. 2-4. In: Nagy Szent Baszileiosz Művei. Szent István Társulat. 2001. „*Átja*” tervezi, a „*Füü*” létrehozza, a „*Szentlélek*” megszenteli a teremtést.

¹² Vö. Raj Tamás: Istennevek a Bibliában. In: www.istenkereso.hu/letoltesek/tanitasok/Raj_Tamas-Istennevek_a_Bibiliaban.pdf – 2. old.

¹³ Jegyzetek: Ter 1,1-2,3a

¹⁴ „*Az ember teremtése az egyéb teremtmények létrehozásához képest ünnepi aktus. Isten úgy mondja ki elhatározását, mintha udvartartásához szólna. A többes számú forma: teremtsünk embert... lehet az Elohimnak megfelelő fejedelmi többes is, tehát nem kell okvetlenül a Szentháromság titkának valamilyen előzetes bejelentésére gondolnunk.*” (Jegyzetek: Ter 1,26-31)

¹⁵ A „*Jahve*” vagy a „*Jahve Elohim*” név későbbi, mint a személytelenebb „*Elohim*”, majd csak akkor jelent meg, amikor „*Szetnek is fia született, akit Enosnak nevezett. Ő volt az első, aki Isten nevét segítségül hívta.*” (Ter 4.26), azaz Enos, Ádám unokája, Szetnek fia az első, aki a teremtés után nevet adott Istennek.

¹⁶ Azt tudjuk, hogy az ószövetségi iratokban Jahve neve alá „*Adonaj*”-t írtak és olvastak, mert Isten nevét tilos volt kimondani, hiszen a név a viselője fölötti erőt, hatalmat jelentette.

¹⁷ Vö. Raj Tamás: Istennevek a Bibliában. In: www.istenkereso.hu/letoltesek/tanitasok/Raj_Tamas-Istennevek_a_Bibiliaban.pdf – 2. old.

¹⁸ L. még Zsolt 86,8; 89,7 és 89,9) kérdésre felelik.

¹⁹ L. még Kiv 18,11; 1Krn 16,25 és 2 Krón 2,4

²⁰ L. még Zsolt 82,6-8

²¹ Jahvét bikaként tisztelték. A bika szemita totem-állat. Salamon trónját bikaszarvak díszítik (vö. Kiv 27,2; 1Kir 10,19). Ezt olvashatjuk: „*Az Úr ítéletet tart a föld határai fölött, hatalmat ad királyának, s fölemeli fölkenntje fejét.*” (1Sám 2,10), „*Szószerint fölemeli 'szarvát'. A szarv az erőnek, hatalomnak a kifejezője.*” (Jegyzetek: 1Sám 2.10), a győzelem feltétele (vö. 1Kir 22,11; Ez 43,15; Dán 7-8.; Zak 2,1; Jel 17). Ez a rész „*Mózes... arcának bőre ragyogott*” (Kiv 34,29-30), a „*Vulgatá*”-ban: Mózes *szarvakat* viselt. A „*grn*” különböző olvasatáról van szó: „*qaran*” – ragyog; „*qeren*” – szarv. Jahvének tehén a párja: „*Ez a törvény, amelyet az Úr szabott. Mondd meg Izrael fiainak. Hozzanak neked egy hibátlan vörös tehenet, amelynek nincs semmi fogatékossága, s amely még nem volt igába fogva.*” (Szám 19,2).

Jahvének azért kell tehénnel áldozni, mert az az ő párja: „A vörös szín az élet színe, és a tehén az élet jelképe” (Jegyzetek: 19,1-10), persze a „vörös” akkor **életszín** és a „tehén” akkor **életjelkép**, ha a „vörös tehén” a bika-isten párja, s „engesztelő áldozatként” egyesül a bikával. Az istenfűk sok helyütt megjelennek (vö. Ter 6,1-2 és 4; Jób 2,1; Dán 3,25; Zsolt 2,7; Zsolt 29,1; Zsolt 89,7), „**Sámuel könyve**”-ben: „Az Úr meglátogatta Hannát, fogant, és még három fiút és lányt szült. A kis Sámuel az Úr színe előtt nőtt fel.” (1Sám 2,20-21) Saul kérdésre a felelet: „Egy szellemet látok, amint fölfelé száll a földről” (1Sám 28,13) Károlinál és a mai református bibliafordításban: „**istenfélék látok feljönni a földről**” In: Károlai Gáspár fordítása. Két hasábos hivatkozással. In: BIBLIA 5.0. Kilenc bibliafordítás teljes szövegű Folio Views adatbázisa. Kiadja az Arcanum DataBases KFT. CD-ROM Kiadás. 1997.

²² „Baal 'urat' jelent. Gyűjtőneve minden istenségnek, amelyet az Úron kívül tiszteltek. - Asztarte - babiloni Ishtar - a termékenység és a szerelem istennője.” (Jegyzetek: 2,11)

²³ Augustinus értetlenül vetette fel: „Ha Mózes első könyve tehát hallgat arról, hogy az Isten megteremtett valamit, aminek isteni teremtése felől sem az ép hit, sem a világos értelem nem kételkedik, nem állíthatja nagymerészen semmiféle józan tudomány: örökkévalók ezek a vizek az Istennel együtt, mert halljuk ugyan Mózes első könyvében említésüket, de teremtésüket sehol sem találjuk.” (Augustinus. XII,22 In: Augustinus: Vallomások. Gondolat Könyvkiadó. 2. kiad. 1987.). A sémi mitológiában a víz mint őselv nem teremtett szubsztancia! Figyeljük: az elohista teremtéstörténet szerint „A föld pusztta volt és üres, sötétség borította a mélységeket, és Isten lelke lebegett a vizek fölött” (Ter 1,2), de nincs szó sehol a vizek teremtéséről, tehát még a teremtés előtti állapotban az ősvíz egy időben létezett Istennel. Megfontolandó: „ezek szándékosan tagadják maguk előtt, hogy az ég ősidőktől fogva volt, és a föld is azóta, hogy az Isten szavára a vízből és a víz által létrejött. Így pusztult el vízőnnel az akkori világ is.” (2Pét 3,5-6)

²⁴ „Ismert név, ismert típus. Hitvalló név (Bekennitnisname), amelynek leghíresebb, tragikus halállal elhunyt viselője Dávid tisztje, Betsabe első férje volt.” (Köszeghy Miklós jegyzete)

²⁵ Köszeghy Miklós: Polijahvizmus és Asera-hit Izraelben a Kr. e. 9. században. In: Egyháztörténeti Szemle. 2003. 3. évf. 2. sz. (lásd: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/koszeghy.htm>)

²⁶ Uo.

²⁷ A Bölcsesség (a teológus nem említeni, hogy asszony) „a Mindenható dicsőségének a kiáradása, kiválóságának a képe. Így a bölcsesség, jóllehet Istennek a tulajdonsága, elszakad tőle és személyllyé válik.” (Jegyzetek: Bevezetés a bölcsességi könyvekhez). A „**Jegyzetek**” szerint „a természetfeletti bölcsesség már ott van a teremtés művében, amelyet az ember nem képes kiküiutni... Jób 28-ban úgy jelenik meg, mint Istentől különböző nagyság, aki egyedül tudja, hogy hol rejtőzik. Sir 24-ben maga a Bölcsesség mondja, hogy a Felséges szájából jött elő, az egekben lakik, és Izraelbe küldte az Isten. A Bölcs 7,22-9,1-ben a Mindenható dicsőségének a kiáradása, kiválóságának a képe. Így a bölcsesség, jóllehet Istennek a tulajdonsága, elszakad tőle és személyllyé válik. Az Oszövetség hitében ezek a kifejezések bármennyire élénkek is, mégsem úgy tűnnek fel, mintha átlépnék az irodalmi megszemélyesítés határát.” (uo.). Máshol: „a megszemélyesítés nem egyedülálló: megszemélyesül a Bölcsesség ellentéte is: a katolikus fordításban „Dóre asszony”, Károlinál „Balgaság asszony” (vö. Péld 9,13-18). Az apokrif iratokban párhuzamuk Borbéló, „a szellem Előretudása” és Szophia, a „romlandó”, „alsóbbrendű” tudású. A héberben a „Mélység” (Tehóm) tulajdonnév, személyes létező (vö. Hahn István: A mitikus őstörténet. In: Világosság. 1977. 2. sz. 77. old.). Van-e kapcsolat a „Mélység” (női elv?) és a „Bölcsesség” között?

²⁸ Hésziodosz: Istenek születése. In: Uő. Istenek születése, Munkák és napok. Magyar Helikon. 1976. (következőkben: Theog). 886-900

²⁹ L. még 8,22-36 Az „**Énekek éneke**” eredetileg Jahve és női párja szerelméről szólhatott, s ezért került a kánoni könyvek közé. Párhuzamai az. Innin és Dumizi, illetve Istar és Tammuz szerelmét megéneklő himnuszok.

³⁰ Jegyzetek: Példabeszédek könyve.

³¹ Máshol ők Enak fiai: „Óriásokat is láttunk ott. Enak fiait, az óriások nemzetségéből, úgyhogy olyannak éreztük magunkat mellettük, mint valami szöcskék, és az ő szemükben is épp olyannak látszhattunk.” (Szám 13,33)

³² Vö. Ter 6,4, Sir 16,7 és Bölcs 14,6

³³ L. még Jób 2,1

³⁴ Vö. Lev 16,8; 16,10 és 16,26.

³⁵ Vö. Jób 3,11-13; Sir 51,6; Zsolt 88,3-5 és Zsolt 139,8; Hab 2,5; Ez 29,3-4; Am 9,2.

³⁶ „A 'félelem-király', a keleti és görög mitológia alakja (Nergál, Pluto stb.) itt úgy jelenik meg, mint aki démoni szellemeknek parancsol. Ezek fúriák módjára már életében üldözöbe veszik a gonosztevőt (vö.: Iz 34,14).” (Jegyzetek: Jób 18,14-15)

³⁷ Vö. Jób 18,15 és Iz 34,14. Edom elleni küzdelemben merül föl neve: „Az Úr kardja jóllakik vérral, s meghízik a hájon, a bárányok és kosok vérén, a bakok veséjének kövérén. Mert az Úr áldozatot rendez Boszrában, és nagy öldöklést Edom földjén... Sakálok nyugvóhelye lesz ott, és struccmadaraknak tanyája. Vadmacskák találkoznak ott hiánakkal, szörös lények kiabálnak egymásnak. Ott vesz menedéket Lilit is magának, ott talál nyugvóhelyet.” (Iz,34.6-15)

³⁸ Vö. Zsolt 74,12-17 és Zsolt 89.6-15

³⁹ „Az itt felsorolt tengeri szörnyek és kígyófajták valószínűleg Izrael ősi ellenségeit: Asszíriát, Babilont és Egyiptomot jelentik.” (Jegyzetek: Jób 27,1.)

⁴⁰ Vö. Ez 29,3-4

⁴¹ Vö. Jón 2.1. Jób: „Tenger vagyok tán? Avagy tengeri szörny? Merthogy őrzésemre őrszemeket rendelsz.” (Jób 7,12), amihez megjegyzik: „A babiloni mitológia szerint az ósáradatot (Tiamat), miután szerepet játszott az istenek létrejöttében, az egyik isten legyőzte és hatalma alá vetette. A zsidó népi és költői képzelet szívesen tulajdonította ezt Jahvének, és úgy képzelte, hogy Jahve állandó őrizet alatt tartja a tengert és annak lakóit, az őstengeri szörnyeket (sárkány, Leviatán stb.), hogy el ne szabaduljanak.” (Jegyzetek: Jób 7,12)

⁴² „'Napok átkozói'... a legvalószínűbb értelmezés: olyan varázslók, kik a közhiedelem szerint szerencsés napokat szerencsétlenekek tudnak változtatni, sőt, teljes napfogvatkozást tudnak előidézni azzal, hogy felingerlik a Leviatánt, s az egy időre elnyeli a napot (vö.: 7,12)” és „Isten haragjának leírásában a szerző a régi pogány kozmogóniák képeit (a teremtés: Isten győzelme a vizek felett, vö.: Jób 7,12) használja, valamint a választott nép múltjából is vesz

hasonlatokat (átkelés a Vörös tengeren, Sinai hegy stb.)” (Jegyzetek: Náh 1,5)

⁴³ Vö. Zsolt 74,12-17. Az „**Enúma élisz**” körül vita bontakozott ki: „ha egy sárkánymaszka alkalmas viselet egy pap számára, aki a rituális tevékenység keretében a rendezetlenséget személyesíti meg, akkor miért ne reprezentálhatná maga a sárkány az őseredeti, rendezetlen állapotot a rituális tevékenységen kívül? Aztán meg, ha egy ősi figura egyidejűleg jelképezheti a vizet és a rendezetlenséget – Tiamat esetében kétségtelenül erről van szó –, akkor a vizeknek a vizektől való elválasztása (ahogy ez a **Genezis**ben is történik) miért ne jelenhetné meg a sárkány félbevágásának formájában?” (Kirk: A mítosz. Holnap. 1993. 33-34. old.). Thomson ezt írja: „Ez az epizód érthetővé válik, ha Enlilt azzal a Szélistennel azonosítjuk, aki kettévágta Tiámatot, és fél testéből formálta ki az eget. Világszerte elterjedt hiedelem ugyanis, hogy az Eg és a Föld eredetileg egy volt, s a szél vagy a fény hasította ketté őket.” (Thomson: Az első filozófusok. Tanulmány az ókori görög társadalomról. Kossuth Könyvkiadó 1975. 89. old.)

⁴⁴ „Az én kezem terjesztette ki az egeket, és én sorakoztattam fel minden seregeiket. Én támasztottam, hogy győzelmet arasson, és minden útját elegyengettem...’ A Seregek Ura mondja ezt így.” (Iz 45,12-13) „Seregek Ura, eredetileg nem a hadsereget értették rajta, hanem a csillagokat, az égi hatalmakat és a kozmikus erőket. Isten mindennek az alkotója és ura. Mivel később a szövetség ládáját magukkal vitték a harcokba is, a Seregek Ura az lett, aki együtt harcolt népével.” (Jegyzetek: 1Sám 1,3)

⁴⁵ Vö. 1 Sám 1,11; 15,2; 2 Sám 7,8; 7,26-27; 1 Kir 18,15; 2 Kir 3,14; 1 Krón 11,8; Zak 8,3; Iz 1,24. „**Izrael Erőse: újabb isteni cím, mely az Ur büntető és megmentő hatalmára utal.** - Új név adása jellemző fordulat a prófétai szövegekben (vö.: Iz 8,1; Ez 48,35; Zak 8,3)” (Jegyzetek: Iz 1,24)

⁴⁶ Kelszosz „**Aléthész logosz**” („**Igaz szó**”) című műve i. sz. 175-180 között íródott. Részleteit Órigenés őrizte meg.

⁴⁷ Kelsos: Igaz szó. VI,42. In: Világosság. Melléklet az 1969. márciusi számhoz. (Továbbiakban: Kelszosz). Apollodórosz hasonlóan nyilatkozott (vö. Apollodórosz: Mitológia. I.4,3-5 Európa Könyvkiadó. 1977.)

⁴⁸ Vico utal arra, hogy a „kigyó” (σηψ) szó és a bekerített, vagyis megművelt terület fogalma között megfelelés van. (Vico: Az új tudomány. Akadémiai Kiadó. 2. kiad. 1979. 348. és 384. old.) A „**családi tulajdon**” anakronizmus, mert a földet **Gaia**, a föld mélyét **Khthónia**, a termőföldet **Aia**, a házhelyet **Aidóneusz** személyesítette meg. Inkább a polisz területére gondolhatunk. A városalapítás, a hatalom és a „kigyó” a mitológiában összefonódtak. Kekropsz, Erekhtheusz és Erikhthoniosz esetében egyértelműen, Kadmosz esetében feltételezhetően: az őszanya Gaia vagy Khthónia. Vico hivatkozik a városvédő Athéné pajzsán a kigyós Gorgo-főre (i. m. 343. old.), Hermész kigyós pálcájára, (vö. i. m. 384. old.) végül Drakón kigyós pajzsára, (vö. i. m. 389. old.)

⁴⁹ Megjegyzendő: „**Jeruzsálem közismert héber neve Jerusalájim, ami nem egyes szám..., hanem - a héber nyelvben ilyen is létezik - duális, vagyis kettesszámú főnév, s ennek sajátos oka van. A hagyomány szerint ugyanis két Jeruzsálem van, a földi és az égi.**” (Raj Tamás: Egi és földi Jeruzsálem. In: www.erec.hu). Athént többes számú alakja (Αθηναι) összeköti Jeruzsálem nevével, hogy a kutatások „szoros kapcsolatot fedeznek fel a város és az asszony között a közelkeleti ókori szövegekbe... hol 'szűznek', hol 'cedának', hol 'anyának' (metropolis), hol 'feleségnek' (mivel a győztes bevonulását a városba metaforikusan nemegyszer úgy értelmezzük, mint teremtő aktust) fogják fel.” (Dolgi, Levinson: Az archaikus kultúra és a város. In: Történelem és filozófia. Új törekvések a szovjet filozófiai kutatásban. Gondolat Könyvkiadó. 1974. 23. old.). Általánosabban: „A város magaslati fekvése a világ közepén azt jelentette, hogy a város olyan hely, ahol 'az ég és a föld összeér'. E metafora egyik magyarázata szerint a városnak van egy prototípusa ('ideális modellje' a világképpben), és itt, a földön ezt mintázza meg. A 'földi város' az 'égi város' alatt helyezkedik el... A város tehát kozmikus modell, vagyis egy kultúrával áthatott, antropomorfizált térnek, a Káosszal szemben álló Kozmosznak a képe.” (i. m. 24. old.)

⁵⁰ „Amint elődjeinél, úgy nála is a bölcsesség Istennek egyik tulajdonsága. Már a teremtésnél közreműködött és a történelem eseményeit is ő irányította. Amit a 11. fejezettel kezdve a bölcsességnek tulajdonít, az egyenesen az Istenre vonatkozik, mégpedig azért, mert a bölcsesség azonosult Istennel a világ kormányzásában. A bölcsesség „a Mindenható dicsőségének kiáradása... az örök fény visszaverődése... kiválóságának képe” (7,25-26); mégis úgy jelenik meg, mint aki különbözik Istentől. Nem látszik az, hogy a szerző túlszárnyalná a többi bölcsességi könyvet és hogy a bölcsesség külön személy lenne, de ezek a helyek (7,22-8,8) haladást jelentenek a régi eszmék megfogalmazásában és elmélyítésében.” (Jegyzetek Bevezetés a Bölcsesség könyvéhez). „A szerző... erőteltesebben kiemeli a bölcsesség isteni jellegét. Képekben leírja isteni eredetét (25-26), tud isteni tulajdonságairól (pl. a 23. és 27. vers szerint mindenható, a 22. és a 25. szerint szent stb.). A bölcsességnek küldetése van az emberekhez (27), át kell hatnia a szellemeket (23), be kell térnie a szent lelkekbe (27). Része van a világ kormányzásában (8,1), ahogy része volt annak megteremtésében is (7,12. 21; 8,6). Istennel együtt lakik, és Isten szereti őt (8,3) (Jegyzetek. Bölcsesség könyve. 7,22.) „Jeruzsálem feltámadásáról szóló, újabb felkesült költemény. Az Ur maga az isteni völégény, a Város pedig szeretett menyasszonya.” (Jegyzetek. Izajás könyve. 62,1-9.)

⁵¹ „A megszemélyesített bölcsesség (8,22 kk), mint valami próféta (vö.: Jer 5,1; 7,2), végigjárja az utcákat, hogy az ott található emberekkel közölje tanítását.” (Jegyzetek: Péld 1,20-21)

⁵² Vö. Ez 48,30-50

⁵³ Jegyzetek: Péld 8,22-31. A Bölcsesség lenne a harmadik isteni személy (a „Szentlélek”)? A Szentlélek a zsidó misztika női öslényege (vö. Feuerbach: A kereszténység lényege. Akadémiai Kiadó. 1961. 111. old.). A „**Fülöp evangéliumá**”-ban: „Némelyek azt mondják: Mária a szent Lélektől fogant. Tévelyegnek. Mit mondanak? Maguk sem tudják! Mikor [történt] bármikor is [hogy] asszony asszonytól fogant?” (idézi Hubai Péter: Jézus rejtett arcai a diadalmas egyházban. In: Jézus rejtett szavai. Holnap Kiadó. 1990. 168. old.). Máshol, „A bölcsesség dicsérete ezen vonások révén a Szentháromság tanának útját készíti elő. Szt. Pál és Szt. János később Isten testié lett bölcsességére, Igéjére, Jézus Krisztusra alkalmazza őket. Ez a bölcsességtan egyúttal láncszem a Logos-teológia és a Szentlélek teológiája felé (Iz 11,2), aki megszentel, aki a prófétákat ihleti. Helyenként úgy tűnik, hogy a szerző azonosnak veszi a Bölcsességet és a Lelket. A keresztény teológia Justinus óta majd mindig azonosította ezt a Bölcsességet a Szentháromság-tan Igéjével, a Logos-szal.” (Jegyzetek. Bölcsesség könyve. 7,22). Jób könyvének egy helyéről mondja a teológia, hogy „előkészíti az új kinyilatkoztatást Isten Szentlelkéről az újszövetségben” (Jegyzetek. Jób könyve 32,8) A teológus megjegyzi: „keresztény hagyomány Justinus óta Krisztust látta az ószövetségi Bölcsességben. – A liturgia a 8,22-31-et Mária-ra alkalmazza, aki a megváltás művében együtműködött Fiával, miként a Bölcsesség – e szöveg szerint – munkatársa volt a Teremtőnek.” (uo.). Máriát igen, de Jézus nehezen azonosíthatunk egy női lényel.